

УДК: 070.42:81'271

ПРОСТІР РЕПРЕСИВНОЇ ЛОГОКРАТІЇ

А. І. Кугай

Північно-Західний інститут управління Російської академії народного господарства та державної служби при Президенті Російської Федерації (Санкт-Петербург, Росія)

Вступ

Світова наукова думка вже не одне десятиліття живе під знаком вивчення символічної реальності, рушійною силою якої є мова. І це очевидно, оскільки в епоху електронної комунікації на перший план виходить не мова влади, а влада мови – логократія, яка визнає мову влади.

Однак існування і розвиток мови – аж ніяк не нешкідливе явище. Мова не тільки захищає, але і викриває людину. Чому не кажуть: «Мова – мій друг»? Більшість приказок про мову є поганими: «Прикуси язик», «Тримай язик за зубами», «Не базікайте нісенітницею», «З язика зірвалося», «Слово не горобець – вилетить (посадять!?) – не впіймаєш», «Що у тверезого на умі, те у п'яного на язика», інакше, «Язик мій – ворог мій». І, навпаки «Мовчання – золото», оскільки, з одного боку, воно приховує бажання, з іншого, як у відомому афоризмі, – «Краще мовчати і вважатися недоумком, ніж заговорити і розвіяти всі сумніви». І, нарешті, слово є дуже обмеженим у вираженні почуттів, мовчання і рух «говорять» нам набагато більше, адже вони нескінченні в своєму прояві. Можна сказати, що слово створює проблеми, а мовчання їх вирішує: «Багато говорити не буду, а то знову що-небудь скажу» (В. С. Черномирдін).

Цілком очевидним є те, що мова насамперед виражається в її продуктивних властивостях, у здатності протистояти різним проявам несправедливості і насильства у стосунках між людьми. У цьому сенсі, наприклад, кінцевою метою судового засідання є сприяння громадському миру завдяки торжеству мови над насильством. Очевидно і те, що в боротьбі зі світовим злом точкове мислення часто виявляється ефективнішим, ніж точне бомбометання.

Мета роботи

Дослідити тенденції репресивної логократії.

Результати досліджень

Разом із тим, для нас не менший інтерес представляє репресивна логократія. Це обу-

мовлено тим, що, з одного боку, «насильство» – зовсім не прозорий термін. Ми нічого не можемо сказати про насильство, будучи в той же час оточені його множинними репрезентаціями в культурі, найпершим з яких є вербальна мова. З іншого боку, на жаль, «нам як слід не відомі ні фізика, ні діалектика, ні стратегія нашої логосфери, – при тому, що кожен із нас щодня піддається тим чи іншим видам мовного терору» [1, с. 538].

Чим зумовлена ця бойова сила, воля до панування, притаманна дискурсивній системі? Які існують форми репресивних лінгвістичних побудов?

Відомо, що між дискурсивними системами складаються не стільки «родинні» відносини, скільки – відносини, побудовані на силі. Історія класичної філософії свідчить про те, що саме оригінальне мислення було засновано аж ніяк не на любові, а скоріше на ненависті. Зверніться до міркувань Гегеля, Шопенгауера, Маркса, Ніцше, Рассела та інших непересічних представників сильних мовних систем, і ви знайдете в них підтвердження їх радикальної нетерпимості до опонентів, що нерідко доходить до прямої образи. Так само в наших відносинах з оточуючими найчастіше перемогу здобуває не найпрактичніший, а оратор, який вмів захопити людей.

Що собою являє сильна мовна система? Зовнішня експозиція її уподібнюється своєрідному театральному видовищу. Вона маніфестує стійкі аргументи, прийнятні форми захисту і нападу, непорушні формули, типу: «божественне – смертне», «небесне – земне», «базис – надбудова», «збудження – придурення», «структура – функція», «конструкція – деконструкція» і т.д. Форми дискурсу конструюються таким чином, щоб повідомити соціолекту абсолютну щільність, замкнутість і захистити систему, рішуче виганяючи з неї супротивника, або включити іншого в свій дискурс в якості простого об'єкта, щоб тим самим виключити його зі спільноти, що говорять на сильній мові.

У кінцевому рахунку, сильна мовна система – така, яка здатна функціонувати в будь-яких умовах, зберігаючи свою енергію всупереч нікчемності реальних носіїв мови, яка здатна «звалити» супротивника. Звертаючись до даної проблеми, зауважимо, що мова сама по собі має «фашистську» природу, блокуючу, як наше ставлення до буття (оскільки ми живемо в просторі мови, в якому світ і людина вже затребувані до певного способу взаєморозкриття), так і вираз буття (у цьому сенсі, за влучним визначенням Ж. Дерріда, «слово є трупом психічної мови» [7, р.133]). Більше того, «...сьогодні мова сама стає інструментом контролю навіть там, де вона повідомляє не накази, а інформацію, де вона вимагає не покори, а вибору, не підпорядкування, а свободи» [3, с. 134].

На перший погляд може здатися, ніби «насилство нападає на невинну мову ззовні, застає її зненацька, так що мова переживає цю агресію письма як своє випадкове лихо, поразку, крах» [2, с. 247]. Початкове насилство мови, яким завжди є письмо, Ж. Дерріда назвав «насилством літер» – первинне насилство раніше інших опановує присутністю, ідентичністю та істиною або правильністю. Як зауважив Й. А. Бродський: «Хто-хто, а поет завжди знає, що те, що в просторіччі іменується голосом Музи, є насправді диктатом мови, що не мова є його інструментом, а він – засобом мови до продовження свого існування».

Влада, укладена в мові, найчастіше, непомітна нам тому, що від нас вислизає, що кожна мова класифікує, а класифікація несе в собі тиранію і спотворення дійсності. Більше того, вже сама фраза як замкнута синтаксична структура є своєрідною бойовою зброєю, не кажучи вже про визначення, яке по своїй суті є негациєю, обмеженням. Зовні це виражається тим, що у всякій закінченій фразі, в її стверджувальній формі присутнє щось загрозливе, імперативне; розгубленість суб'єкта проявляється у неповних, слабокреслених і неясних фразах. Звідси можна зробити висновок, що вже володіння фразою є необхідним атрибутом влади: бути сильним – значить, перш за все, домовляти до кінця свої фрази.

Стратегія мови розвивається в рамках основної стратегії влади, яка завжди заявляє: «я природна, я маю тільки споживчу вартість». Невипадково тому, на думку Ф.М. Достоевського, «люди найбільше бояться нового кроку, нового, власного слова вони най-

більше бояться» [4, с. 3]. Невипадково й те, що слова, які вимовляють герої кафківських романів (той же Грегор Замза, що став комахою [5]), пожирають їх. У цих випадках мова має канібальську природу. Вимовлене по мірі виголошення починає пожирати того, хто вимовляє, вириваючи з нього «шматки сирого м'яса». Страх перед проголошенням, своєрідні артикуляційні катастрофи переживає Грегор Замза, адже всяке слово приречене бути невірно вимовним, а отже, осудженим. «Сумніви кільцем оточують кожне слово, я бачу їх раніше, ніж саме слово» (Ф. Кафка).

Логофобія – страх перед дискурсом, загрозливим щодо громадського порядку і влади, супроводжує політичну історію. Вже Платон вважав, що як тільки спів досягає своєї мети і його вплив не контролюється розумом, це веде до дезінтеграції соціальних структур: не тільки державних, а й сімейних. Такою є сфера голосу, що виходить з-під контролю. Приміром, один із найстаріших законодавчих актів китайської імперії спрямований проти того; він ставить завданням забезпечити контроль над тим, що люди співають. Далі, настає Середньовіччя – цікаво те, наскільки священники в VII - VIII століттях, тобто в найбільш темні віки Середньовіччя, були буквально одержимі проблемою того, як треба співати. Ідея була в тому, що голос повинен слідувати написаному слову. Цей момент, а саме те, що голос був також репресований письмом, і це можна спостерігати з часів грецької античності, мав на увазі і Жак Дерріда [2].

Вибух громадського обурення спочатку в США, згодом у європейських країнах викликала книга Даяни Равич, що вийшла в 2003 р.: «Мовна поліція: як групи впливу обмежують навчання студентів», що розповідає про те, як американськими видавцями із підручників для шкіл і коледжів, із міркувань політкоректності, вилучаються певні слова і словосполучення. Всього в книзі наведено більше 500 «небажаних» мовних одиниць, серед яких значаться: «Бог», «старий», «сліпий», «варвар», «книжковий хробак», «малюк», «хлоп'яча фігура», «має вроджений недолік». Слово «чорт» виключається як занадто різке, «Бог» – як занадто релігійне. Наприклад, у літературній антології, допущеній у школах штату Теннесі, замінені: «О, Боже!» на «О, бум!» («O God!» / «O gum!»). – «Боже мій!» на «Ви не мали цього на увазі!» А в штаті Нью-Йорк у школах заборонено згадувати слова: «еврей» в оповідан-

ні єврея Айзека Башевіса Зінгера про євреїв Польщі перед Другою світовою війною. Вживати слова «яхта» і «поло» вважається неетичним по відношенню до людей, що не досягли відповідного рівня матеріального благополуччя. Активно вилучаються слова, які вказують на вік, статеву або расову приналежність. В якості одного з прикладів результатів такої «політкоректності» Равич приводить назву повісті Ернеста Хемінгуей «Старий і море». Враховуючи політику видавців, вживати таке словосполучення абсолютно неприйнятно: «старий» некоректно вказує на вік, а «море» викликає негативні емоції у людей, які ніколи моря не бачили [6].

Насильство – це перешкода бути почутим. Дане визначення універсальне. Адже основна мета всіх гвалтівників – від казармених «дідів» до «машини» репресивної держави – позбавити жертву слова.

У садистському комунікативному просторі, за винятком вбивства, слово є, можливо, єдиним кастовим привілеєм, не терпить ніяких поблажок. Пан – це той, хто говорить, хто повністю розпоряджається промовою, об'єкт – це той, хто мовчить, хто позбавлений всякого доступу до неї. Лібертену підвладна вся мовна гама – від безмовності, в якій здійснюється глибинний, телургічний еротизм «замкнутого простору», до мовних конвульсій, якими супроводжується екстаз. Відрізаність слова для жертв виявляється більш абсолютним каліцтвом, ніж усі еротичні тортури, випробовувані ними.

Особливе місце займають репресивні мовні структури в горизонті гендерних відносин, в яких чоловіча домінанта виразно проступає в дискурсивному оформленні «насильства». Це виражається в ототожненні логіки наукового мислення з чоловічим початком, а предметної сфери – з жіночим. Теза «знання – сила» освячує бажання вченого «опанувати» або «проникнути» в таємниці природи. Інакше, насильство над жінкою і насильство над природою в риториці часто виступають як явища однопорядкові, агресивність якого, як правило, в силу звички, не кидається в очі. У цьому сенсі, мабуть, сучасна жіноча стратегія виявляється найбільш ефективною. Її представники сьогодні являють собою не стільки борців за політичні права (концепт того, що чоловіки замкнули вдома жінок, – уже пройдений етап), вони зайняті рафінованою деконструктивістською роботою. На думку прихильників

фемінізму, чоловіче панування коріниться в мові, оскільки багато категоріальних понять – навіть таких, як любов, дружба і милосердя – просякнуті духом маскулінізму і в тій чи іншій мірі пов'язані з ідеалом чоловічої сили та військової доблесті. А тому відомому вислову: «Всі люди – брати!», вони протиставляють не менш радикальний девіз: «Всі люди – сестри!».

Звідси, чи варто дивуватися тій скандальній реакції «лівих» сил на події 11 вересня, які констатують, що вежі Всесвітнього торговельного центру були двома фалічними символами, які тільки й чекали того, щоб їх «кастрували».

Звернемося до найбільш розповсюджених форм репресивних мовних конструкцій.

Аналітичне предіцирування. У цьому випадку, значущий іменник майже завжди зв'язаний із «роз'яснювальними» прикметниками. Індивіду і в голову не приходить думка про можливість принципово інших пояснень іменника. Тому, в якості ключових термінів цієї мови виступають гіпнотичні іменники, що викликають у пам'яті завжди одні й ті ж «заморожені» предикати. Наприклад: «особи кавказького походження» (схильні до агресивної поведінки), «бомжі» (опущені люди).

Згортання і скорочення синтаксису, блокуючого розвиток сенсу шляхом фіксованих образів, які нав'язуються з приголомшливою конкретністю. Наприклад, рекламна техніка стверджує яскравий образ, який прилипає і до предмета думки, приховуючи волю до влади (слоган: «Голосуй серцем!»), або «ліберальна цивілізація» (мається на увазі природно виключно західна, при цьому ігнорується те, що в інших культурах є свої уявлення про свободу), «патріотичний рух» (отже, інші політичні організації переслідують антинародні цілі).

Маніпуляція людьми здійснюється, наприклад, за допомогою таких евфемізмів, що замінюють грубі номінації, як «миротворчі операції» (насправді – «гобелен» прагматизму і килимові бомбардування), або «зроблені оргвисновки» (позначення репресивних заходів, застосованих до якого-небудь працівника), нейтралізувати (= «перебити, знищити»). Так само табір або в'язниця в адміністративно-діловому жаргоні називається «установою». Маніпуляція проявляється так само в уявному усуненні реальної дистанції до об'єктів впливу. Відсутність відстані легко «купує» індивіда, дістаючи його в неформальній атмосфері. Цій фамільярності сприяє персоналізована мова:

«ваш магазин», «ваша газета» і т.д. У цій манері нав'язувані, стандартизовані речі підносяться ніби «спеціально для вас».

Парадокси і метафори, що несуть гармонію протилежних взаємовиключних, або однорідних явищ. Наприклад: «Батько водневої бомби». У цьому випадку вплив подібний магії і гіпнозу. Це означає, що Батько, родоначальник життя, виробляє те, що його знищує. Сюди можна віднести випробувану американцями в березні 2003 року бомбу, названу «матір'ю всіх бомб», так само як і глумливу мову інквізитора до приреченого на болісну смерть: «Швидше в мої обійми, брате мій, дай втішити тебе...», «Завтра кара – звичний бенкет народу... (А. С. Пушкін). Або, зверніть увагу на те, як «пікантно» іменуються сучасні системи ракетного та артилерійського озброєння: «Луна», «Піон», «Гвоздика», «Тюльпан», «Волошка», «Акація», «Гіацинт», «Тополя», «Буратіно», або піднесено – «вища міра соціального захисту» (розстріл у роки сталінських репресій).

Абревіатури позначають тільки те, що піддається інституалізації, для того, щоб відторгнути сторонні конотації. Значення монтується, фіксується і щоразу спливає повністю. Влада розробляє витончену систему евфемізмів і свого роду «закодованих» абревіатур, які затемнюють правду. Невипадково, наприклад, НКВС-МДБ-КДБ отримало стійке евфемістичне найменування «компетентні органи». Чого варте відоме формулювання, що фігурувало в офіційних повідомленнях НКВС у роки Великого терору: такий-то засуджений по 58 статті на 10 років позбавлення волі без права листування, що служило синонімом слова «розстріл». В результаті дружини і діти репресованих марно роками чекали звісточки про давно померлого годувальника.

Медикалізація мови. За широким впровадженням медичної лексики в політичну сферу стоїть прагнення влади переконати людей в справжньому відображенні стану справ у суспільстві і, отже, у правильності заходів для його порятунку. («Країна важко хвора», «шокова терапія», «ракова пухлина», «видалити нарив», «допомога донора» (МВФ) і т.д.).

Технізація мови виражається в активній експансії технічних термінів у сферу міжлюдських відносин. Широко використовується в системі влади, в якій люди абсолютно не потрібні. Ще б, «Молот мені, і я будь-кого в свого перекую!» (В.С. Висоцький). Логіка

еволюції репресивного впровадження технічних мовних конструкцій в галузь гуманітарних відносин співмірна логіці науково-технічного прогресу, сприяючи більш ефективному впровадженню влади в тіло підконтрольного соціуму. Звідси і характерні поняття: «відсікання», «перековування», «ломка», «випікання», «формування», «пресування», «закручування гайок», «класифікація», «форматування» та ін.

Зооантропологізація мови. Для замаху на життя людини потрібна своя, особлива мова, що допомагає його організувати і обґрунтовувати. Звідси, найбільш поширений спосіб виправдання придушення волі людини полягає у привласненні їй відповідних імен: хижка, або жертви (у граничній стадії – комахи: «Тиснути їх треба як клопів!»). У рамках цієї пари і розгортаються найбільш запеклі форми насильства. Характерні назви мають терористичні організації: «Сірі вовки» в Азербайджані, «Алгетські вовки» в Грузії, «Тигри визволення» на Цейлоні. У Кизлярі терористи також заявляли, що «прийшли вовки», очевидно маючи на увазі жителів міста «вівцями». Природних хижаків, яких люди прагнуть наслідувати, здавна прийнято зображати на гербах держав. У Російській імперії, а зараз і в сучасній Росії, Німеччині, США – це орел, у Ірані (пришаху), Бельгії, Марокко – лев, причому у Ірані він тримає шаблю. Багаторазово розмножені печатками, грошовими знаками, емблемами, дані зображення, образно доносять до підсвідомості громадян хижацьку спрямованість політики держави.

Висновки

Безсумнівно, перелік репресивних лінгвістичних побудов можна продовжити. Але за їх різноманітністю явно проглядається загальна подібність: репресивна мова з її спеціально або довільно встановленими термінами блокує мислення, не даючи проникнути в сутність визначених словами речей і подій. Вона висловлюється за допомогою конструкцій, які нав'язують спотворений сенс, змушуючи прийняти тільки дане значення і саме в цій формі. Під впливом даних факторів мова і знаходить свою руйнівну системну силу, втрачаючи свою основну функцію – здійснення розуміння, і сприяє НЕ солідарності і любові, а відчуженості і неприйняттю в людських відносинах.

Резюме. Стаття звертається до репресивних аспектів сучасної логосфери, розкриває генезис і форми втілення репресивної логократії і логофобії.

Ключові слова: логократія, диктат мови, мовний терор, логофобія, фемінізм, насильство, репресивна морфологія.

Area of repressive Lohokraty

A. I. Kuhay

Summary. The article refers to the repressive aspects of modern logosfery, reveals the genesis and repressive forms of embodiment and logocracy logofobii.

Key words: logocracy, dictate the language, the language of terror, logofobiya, feminism, violence, repressive morphology.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика / Пер. с фр. Сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова / Р. Барт. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с.
2. Деррида Ж. О грамматологии / Пер. с фр. и вступ. ст. Н. Автономовой / Ж. Деррида. – М.: Ad Marginem, 2000. – 512 с.
3. Маркузе Г. Одномерный человек / Г. Маркузе. – М.: Refl-book, 1994. – 387 с.
4. Достоевский Ф. М. Преступление и наказание / Ф. М. Достоевский. – М.: Художественная литература, 1983. – 527 с.
5. Кафка Ф. Превращение // Ф. Кафка. Замок: Роман; Новеллы и притчи; Письмо отцу; Письма Милене. – М., 1991. – С. 292–337.
6. Diane Ravitch The Language Police, How Pressure Groups Restrict What Students Learn», Alfred Knopf. – New York, 2003.
7. Derrida J. Le théâtre de la cruauté et la clôture de la représentation // J. Derrida. Ecriture et la différence. – Paris: Seuil, 1967. – P. 341–68.